

Posebno izdanje 2018.

Hercegovina – zemlja kamena

Oblikovanje kamenom na primjerima dviju značajnih hrvatskih sakralnih gradnji 1930-ih godina

*Pregledni rad / Review paper**Primljen/Received: 21. 6. 2018.;**Prihvaćen/Accepted: 4. 9. 2018.***doc.dr.sc. Zrinka Paladino, dipl.ing.arh.**

Građevinski fakultet Sveučilišta u Mostaru

Sažetak: Kamen kao osnovni gradbeni element dvaju istaknutih primjera hrvatske međuratne sakralne arhitekture važan je ne samo u njihovu oblikovnom, već i u simboličkom značenju. 1930-e godine obilježavali su vladajući stilovi internacionalnog funkcionalizma moderne arhitekture u svijetu, Europi i u Hrvatskoj, no dva odabrana primjera suvremeno oblikovane arhitekture u kamenu potvrđuju opstojnost jakog i neovisnog smjera u hrvatskom graditeljstvu, koji je rezultirao i prepoznatljivom hrvatskom inačicom arhitektonske moderne. Crkva Gospe od Zdravlja u Splitu, ostvarena principom arhitektonske sinteze reduciranog klasicizma i obilježja vladajućeg modernizma, te Kapela Majke Božje Sljemenske Kraljice Hrvata u Zagrebu, kao primjer suvremene interpretacije tradicijske i povijesne sakralne gradnje kontinentalne Hrvatske, postale su tako izričajima za sebe, a ne primjerima pukih oblikovnih reinterpretiranja povijesnog arhitektonskog inventara.

Pritom su se, tada mladi, arhitekti Juraj Denzler i Lavoslav Horvat javnosti i struci predstavili ne samo kao zreli projektanti, već i kao vrhunski majstori izvedbe u velikom i malom mjerilu. Njihova, pak, sjajna regionalno obilježena sakralna arhitektura opravdano i danas zauzima najviša mjesta pri vrijednosnom sagledavanju hrvatskih arhitektonskih ostvarenja dvadesetog stoljeća uopće.

Ključne riječi: hrvatska moderna arhitektura; kamen; Juraj Denzler; Lavoslav Horvat; Kapela Majke Božje Sljemenske; Crkva Gospe od Zdravlja; Zagreb; Split; 1930-e godine

Stone architecture on examples of two significant Croatian sacral buildings of the 1930s

Abstract: Stone as a basic building element of two prominent examples of Croatian interwar sacral architecture is not only important for its form but also for its symbolic meaning.

The 1930s were marked by dominant styles of international functionalism of modern architecture in the world, Europe and Croatia, but two selected examples of contemporary styled stone architecture confirm the existence of a strong and independent trend in Croatian construction, which resulted in a recognizable Croatian version of architectural modernism.

The Church of Our Lady of Health in Split, created by the principle of architectural synthesis of reduced classicism and the characteristics of dominant modernism, and the Chapel of the Mother of God - the Queen of Croats on Sljeme in Zagreb, as an example of contemporary interpretation of traditional and historical sacral architecture of continental Croatia, have become expressions for themselves, and not examples of mere reinterpretations of historical architectural inventory.

At that time, young architects Juraj Denzler and Lavoslav Horvat presented themselves to the public and to the profession, not only as mature designers but also as excellent masters of performance in big and small scale. Even today, their exceptional regionally characterized sacral architecture justifiably takes the highest place in reviewing Croatian architectural achievements in the twentieth century.

Key words: Croatian modern architecture; stone; Juraj Denzler; Lavoslav Horvat; Chapel of the Mother of God - the Queen of Croats on Sljeme; Church of Our Lady of Health; Zagreb; Split; 1930s

1. KONTEKSTUALNI AMBIJENTALIZAM MEĐURATNIH SAKRALNIH OSTVARENJA DVOJICE HRVATSKIH ARHITEKATA

Danas nam je posve jasna vrijednost pojedinih arhitektonskih ostvarenja kojima su u nas pojedini projektanti dokazivali razumijevanje prošlosti i potrebe trenutaka u kojima su se nalazili te koji su uspješnim arhitektonskim rješenjima tradiciju uspješno izmirivali s budućnošću.

Jurja Denzlera i Lavoslava Horvata opravdano ubrajamo među najuspješnije od njih jer su suvremenu arhitekturu majstorski ambijentalno uklapali i nisu griješili u kombiniranju starog i novog, povijesnog i modernog. Suživljavali su se s prostorima u koje su uklapali novu arhitekturu, čineći je prepoznatljivom, kvalitetnom te često tradicijski obilježenom. Uvažavajući suvremena stremljenja međuratno vladajućih estetskih funkcionalizama, obojica su arhitekata, poštujući tradicijske i baštinjene vrijednosti, vrlo rano radovima dosegli prepoznatljive arhitektonske izraze i kao uvaženi majstori detalja u velikom i malom mjerilu obogatili su hrvatsku modernu arhitekturu nekim od najvrjednijih dijela.

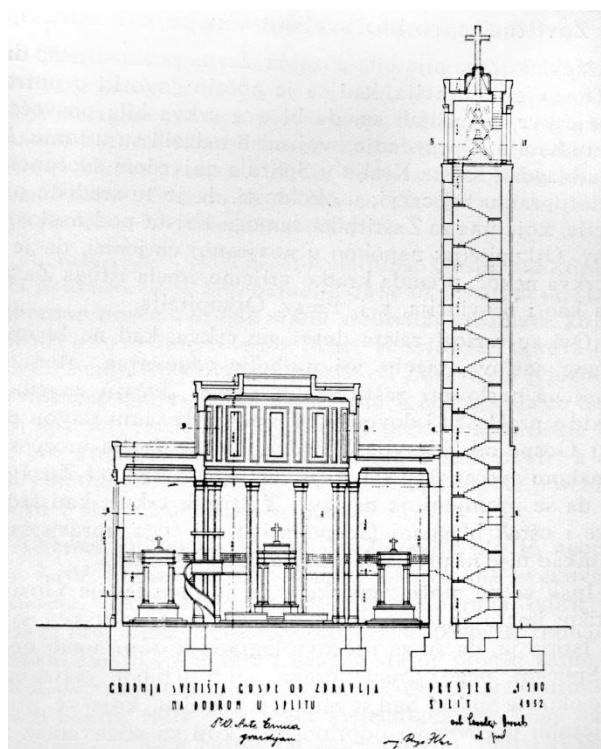
Ovim radom istaknuta ostvarenja kamenom oblikovane arhitekture u Splitu i Zagrebu svakako zauzimaju sam vrh na ljestvici najboljih hrvatskih međuratnih arhitektonskih ostvarenja.

1.1 Crkva Gospe od Zdravlja u Splitu arhitekta Lavoslava Horvata

Uz brojna klasična ostvarenja u kamenu, odrađena u suradnji s arhitektom Haroldom Bilinićem za umjetnika Ivana Meštrovića, arhitekt Lavoslav Horvat je već 1937. godine, kao tridesetšestogodišnjak, samostalno dovršio remek-djelo hrvatske sakralne arhitekture u kamenu, splitsku crkvu Gospe od Zdravlja, kojem marijanskom svetištu opravdano treba posvetiti posebnu pažnju.

Godine 1928. otpočele su težnje za proširenjem postojeće crkve Gospe od Zdravlja na Dobrom u Splitu i uprava je svetišta 9. srpnja 1930. godine raspisala natječaj za idejnu skicu nove crkve. Natjecateljima je bila preporučena izrada radova u "domaćim stilovima", a postnatječajno je, iz razloga jer nijedan nacrt nije udovoljio željama uprave svetišta, odabran neoromanički projekt bazilike Silvija Sponze iz Šibenika.ⁱ Međutim, 1932. godine odustalo se i od tog projekta jer se ni po trostrukoj dopuni projekta nije svidio splitskom Uresnom povjerenstvu i naposljetku je na preporuku arhitekta Ivana Ivačića, šefa tehničkog odjeljenja splitske Banovine, upravitelj svetišta naručio novu skicu svetišta od mladog zagrebačkog graditelja Lavoslava Horvata. Skica nije bila izrađena u zagovaranim neostilovima, no ipak se svidjela većini redovnika u samostanu te tadašnja uprava svetišta nije ni sanjala da prihvatanjem novog projekta Splitu i Hrvatskoj osigurava jednu od najvrjednijih hrvatskih sakralnih gradnji 20. stoljeća.

Prvim nacrtom hrama iz 1932. godine, s pročeljima obilježenim okruglim stupovljem i sa skupinom kipova na arhitravu, Horvat je započeo povijest dugotrajnog projektiranja brojnih varijanti svetišta, pročišćenim oblikovanjem dovršenog tek kroz četiri godine. Trobrodnu unutrašnjost podijelio je vitkim stupovima okrugloga presjeka s jonskim kapitelima, središnji je brod izdigao uvis i uzdužno ga osvijetlio bočnim otvorima i nadsvijetlom ravnog krova te je crkvu visinski naglasio jedanaesterokatnim zvonikom.ⁱⁱ

Slika 1. Presjek prve varijante projekta iz 1932. godine (Crnica, 1939: 467)

Po odgađanju radova uslijed financijske krize, s ciljem ishođenja čim ekonomičnijeg rješenja, uprava svetišta je u veljači 1935. godine naručila od Horvata novi projekt s križnom tlocrtnom osnovom.

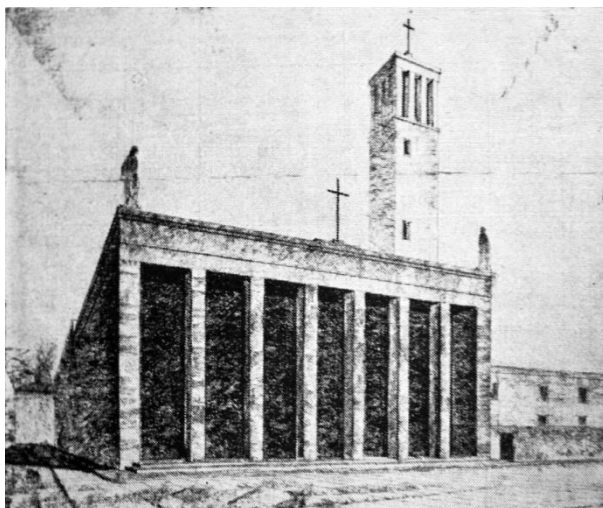

Slika 2. Perspektiva druge varijante projekta iz 1935. godine (Crnica, 1939: 568)

Planiralo se zadržati postojeću crkvu, po uzoru na prethodni projekt promijeniti joj glavno pročelje sa stupovima okruglog presjeka i grupom skulptura na arhitravu, te je u fazama dodatno produžiti na sve četiri strane. Po doradi projekta priloženog zahtjevu za

izdavanje građevinske dozvolu u svibnju 1935. godine nastalo je posve novo, pročišćeno rješenje Horvatove treće projektne varijante crkve, još uvijek položene na križnoj tlocrtnoj osnovi. Sukladno tom projektu raspisan je i natječaj za dobavu kamena, na kojemu su sudjelovali brojni, posebno brački, vlasnici kamenoloma, no radi neriješenog regulacijskog plana nije izdana građevinska dozvola i gradnja nije mogla otpočeti. Projekt je 24. lipnja 1935. godine odobren i prosljeđen Ministarstvu građevina u Beograd, koje je konačno 4. rujna izdalo građevinsku dozvolu, no i ta je treća Horvatova projektna varijanta ubrzo izmijenjena, pa on tek na temelju četvrte, posljednje i izvedbene varijante gradi crkvu pravokutne tlocrtne osnove, do krajnosti pročišćenog oblikovanja.

Slika 3. Perspektiva izvedbene varijante iz 1935. godine (Crnica, 1939: 569)

Horvatov je posljednji projekt u splitskim novinama opisan ovim riječima: "Nacrt je u najnovijem građevnom stilu, sa jednostavnim, mirnim i naravnim linijama. Isključen je svaki nakit i zapletaj, a ističe se samo impozantnošću pročelja, koje predstavlja jednu veličanstvenu arkadu sa osam četverobridnih stupova, od kojih je šest po sredini, a dva su sa strana, kao završetak glavnih crkvenih zidova. Između ovih stupova i ulaza u crkvu ostaje slobodan prostor od jedan i po metar, tako će se u duljini od 20 metara dobiti jedan izvanredno lijep i impozantan crkveni atrijum. Krov je ravan, iz armiranog betona, sa odnosnom izolacijom, a nad samom crkvom imao bi da se podiže zvonik, također ravnih i jednostavnih četverobridnih linija. Ovakav nacrt, u jednom ambijentu slobodne bliže periferije grada, predviđa svakako jednu građevinu koja će biti na pravome mjestu, i koja će tvoriti novi ozbiljni ukras našega grada... U ovakvom ambijentu dobro je da se izabrao ovakav suvremen stil, pa da tako ovo bude jedno djelo uistinu naše suvremene arhitekture, koja je znala da zadrži ozbiljnost odgovarajući i samoj crkvenoj građevini i čitavoj ostaloj arhitekturi našega grada i ovog našeg primorja. Crkva će biti duga 36 m, široka 22, a visoka 12.5... Iznutra će biti na tri lađe, što se izvana neće zapažati. Izgrađena će biti iz bračkog kamena, većinom iz kamenoloma u Sutivanu, a djelomično iz 'Kamenpraga' u Selcima..."ⁱⁱⁱ

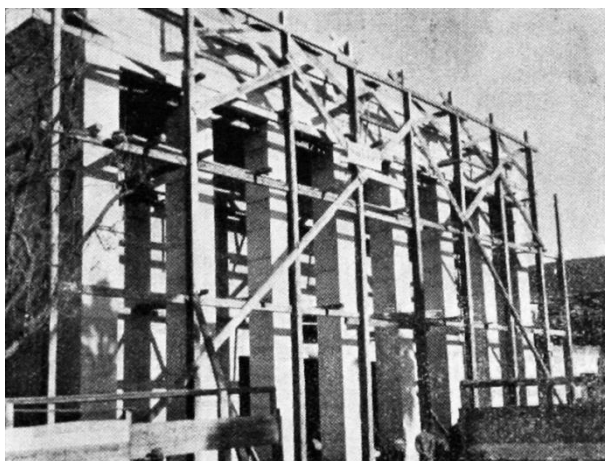
Posljednjom se, četvrtom, varijantom crkveni volumen visinski izjednačio, a prilikom izvedbe s njega su izostavljene arhitravne skulpture te visoki, pedesetmetarski crkveni zvonik, prislonjen na istočno pobočje crkve. Po izdavanju građevinske dozvole raspisan je natječaj za izvođače, zaključen krajem listopada 1935. godine, a za ostale radove natječaj je ponovljen pa je krajem prosinca gradnja povjerena graditelju Lj. M. Tudoru i poduzetniku M. Duplančiću. Obrada kamena na mjestu gradnje otpočela je siječnja 1936. godine, a kako bi se olakšalo doniranje, sav je kamen bio sveden na tri dimenzije. Pojedincima koji bi pribavili jedan blok ime se urezivalo zlatnim slovima u dotični blok, imena darovatelja uglovnih

kamena ispisivana su na zajedničkoj mramornoj ploči, a ostala su imena bila oglašena u listu "Gospa Sinjska".^{iv}

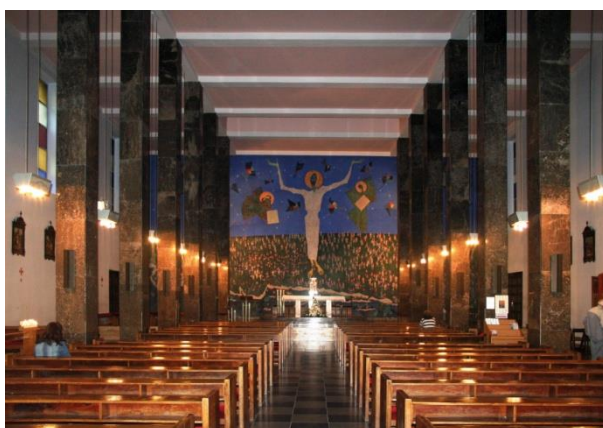
Radovi na gradnji svetišta blagoslovljeni su 25. ožujka 1936. godine, po čemu se pristupilo rušenju stare jednobrodne barokne crkve i istodobnom kopanju temelja za novu crkvu, koja je tlocrtno prekrivala staro svetište. Tom prigodom izvađena je i Spomenica iz 1931. godine, položena prigodom blagoslova temeljnog kamena, i na njezinu poledinu dopisan je podatak o podizanju svetišta prema nacrtu arhitekta Lavoslava Horvata.

Slika 4. Ulazno pročelje u izgradnji 1936. godine (Crnica, 1939: 571)

Do početka studenoga dovršeno je svih šest pročeljih stupova od po dvanaest kamenih blokova, što je ubrojilo sedamdeset i dva bloka, izlivanje unutarnjih betonskih stupova, a krajem studenoga nad betonskom je krovnom pločom položeno plitko uzdužno dvostrešno krovništvo, prikriveno visokom kamenom atikom nad glavnom južnom gredom. Betoniranje crkvenog poda s čišćenjem dovršeno je 23. prosinca, a 29. siječnja 1937. godine dovršeno je i fugiranje vanjskog kamena crkve.^v Sredinom siječnja odobren je i pročeljni natpis, "GOSPI OD ZDRAVLJA", centralno utisnut u arhitrav glavnog pročelja crkve, u veljači su postavljena i sva stakla pobočnih vitrajskih prozora s dodatkom prirodnog osvjetljenja i nad prostorom baptisterija. Zbog nedostatka novca odustalo se od gradnje novog zvonika, pa je popravljeno i osigurano podnožje staroga, oštećenog pri rušenju stare crkve. Veliki križ od bijelog čelika, postavljen centralno nad glavnim pročeljem, prema Horvatu je nacrtu izradila obitelj Jelaska. Budući je zbog pomanjkanja novca odgođeno polaganje definitivne obloge, crkveni je pod asfaltiran početkom travnja, na južnom su koru postavljene orgulje, a na glavnome su pročelju postavljeni drveni okviri trojih bukovih vrata. Prezbiterij je popločan mramorom i trima je stubama odignut od ostalog dijela crkve. Svečana je posveta crkve, u nazočnosti velikog broja crkvenih i svjetovnih uglednika te mnoštva vjernika iz Splita, ali i iz drugih gradova, održana 25. travnja 1937. godine.^{vi}

Interijer crkve uzdužno oblikuje dvostruki niz s po devet četverokutnih stupova te je svetište po širini podijeljeno na širi središnji i dva uža pobočna broda. U uzdužnom smjeru prvo i pola drugog polja tvori prostor pod korom dok dva i pol zadnja polja grade baptisterij. Na čeonom je oltarskom zidu unutrašnjosti crkve slikar Ivo Dulčić 1959. godine izveo impozantnu fresku „Krista Kralja“, a arhitekt Bernardo Bernardi je, također naknadno, isprojektirao mobilijar interijera. Velikom majstoru interijera je bilo jasno da u moćnom prostoru obilježenom jasnom konstrukcijom stupova i greda, sivim mramornim oblogama stupova i šahovnicom kamene podne obloge ne može i ne smije intervenirati ničim doli nenametljivim drvenim inventarom.

Slika 4. Interijer Gospe od Zdravlja u Splitu (Paladino, 2013: 90)

Slika 5. Crkva Gospe od Zdravlja u Splitu (Paladino, 2013: 93)

Jasni neostilski klasični izraz primijenjen u prvoj projektnoj varijanti svetišta postupnom se oblikovnom redukcijom, uvijek praćen čistom armiranobetonskom konstrukcijom, kroz sljedeće varijante uobličio u nerazdvojivoj sintezi reduciranog klasicizma obilježenog elementima modernizma i na taj je način postao izrazom za sebe, a ne pukim oblikovnim reinterpetiranjem povijesnih arhitektonskih inventara. Upravo to izvedenu varijantu čini suvremenom u njezinu nedvojbeno neoklasičnom izrazu, a zahvaljujući arhitektovoj racionalnosti i inventivnosti splitska je jezgra obilježena jednim sjajnim projektantskim maksimumom, čijim se smireno bezornamentalno neoklasično kameno pročelje s pravilnim ritmom kvadratnih stupova ulaznog trijema prikladno uklopilo u živahno gradsko središte. Vrijednim je sakralnim ostvarenjem, 2008. godine upisanim i u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske, iskazano puno poštovanje arhitekturi i tradiciji Splita, a crkveno-kazališnim trgom oplemenjeno je vrijedno gradsko tkivo.

Za razliku od vrijednog splitskog arhitektonskog ostvarenja u središtu Splita ovim radom dotičemo se i jednog drugog, jednako vrijednog sakralnog ostvarenja izgrađenog u čistoj prirodi zagrebačke gore Medvednice, koje nam, premda ostvareno drugačijim arhitektonskim riječnikom, ukazuje na istovjetne vrijednosti međuratne hrvatske moderne arhitekture.

1.2 Kapela Majke Božje Sljemenske Kraljice Hrvata arhitekta Jurja Denzlara

Zemljište na današnjoj Sljemenskoj cesti, a na uzvisini istočno od Činovničke livade na Sljemenju, Poglavarstvo grada Zagreba je s gradonačelnikom Vejkoslavom Heinzelom 1932. godine darovalo za potrebe gradnje sljemenske kapele za izletnike i planinare. Još 1928.

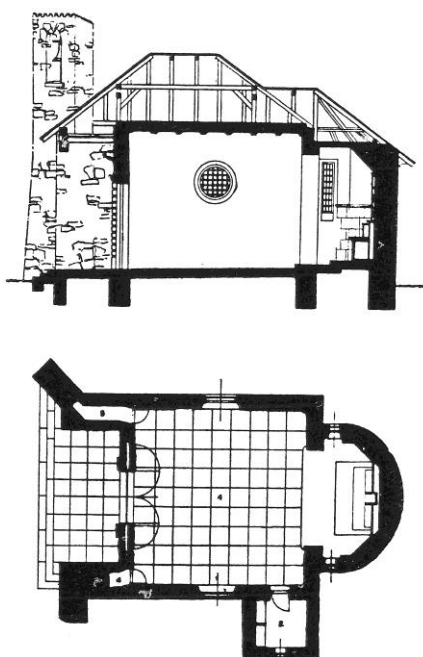

godine Marijina kongregacija građana i radnika s isusovcima iz svetišta Srca Isusova u zagrebačkoj Palmotićevoj ulici počela je prikupljati priloge za gradnju, o kojoj je brigu preuzeo isusovac, otac Josip Müller.

Slika 6. Perspektiva Kapele na Sljemenu (Arhiv HAZU)

Gradnja Kapele ili, kako se danas naziva, Župne crkve Majke Božje Sljemenske Kraljice Hrvata dovršena je od graditelja Ivana Maksa Ružinskog 1932. godine prema idejnom projektu iz 1931. godine te potom i izvedbenom projektu arhitekta Jurja Denzlera, odškolovanog u Beču i Zagrebu. Prva misa u kapelici održana je na ponoćku 1932. godine, u srpnju sljedeće godine sakralni prostor posvetio je zagrebački nadbiskup dr. Antun Bauer, a tri desetljeća kasnije, 1963. godine, kapela je postala i župnom crkvom Turističke župe Majke Božje Sljemenske Kraljice Hrvata.^{vii}

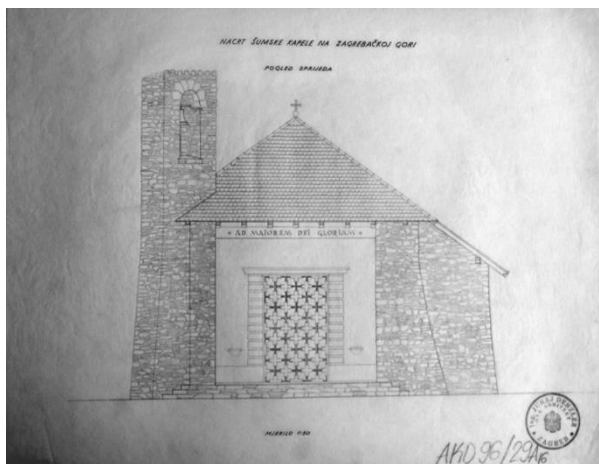

Slika 7. Presjek i tlocrt Kapele na Sljemenu (Sekulić-Gvozdanović, 1978: 8)

Drugi svjetski rat i prateća financijska kriza zaustavili su završne radove i detaljiranje interijera pa je Ministarstvo nastave i bogoštovlja 1941. godine financiralo radove poput iskopa i betoniranja kripe kapele, oblaganja zidova u interijeru bizečkim kamenom i podova reštovo kamenom, izrade freski te uređenje okoliša kapele. Remek-djelo Jurja Denzlera osmišljeno je kao spomenik suvremene hrvatske arhitekture kojim su uvažene povijesne graditeljske zadatosti i stilovi hrvatske arhitekture, od starohrvatskih crkvice do motiva iz prve kršćanske umjetnosti na tlu Hrvatske, naročito čitljivi u detaljima interijerskih stavki, poput pletera i ukrasa u starohrvatskom slogu.^{viii}

U osnovi vrlo jednostavan i prema baštinjenim hrvatskim graditeljskim matricama složen volumen kvadratne tlocrtne osnove, dimenzije 7.30x7.30 m, sakralnog prostora visine 5.30 m, sa zapadnim natkrivenim predvorjem površine 5.50x2.50 m te elipsoidnom apsidom s oltarom na istočnom kraju, obrubljuju debeli kameni zidovi te natkrivaju široka krovništa.^{ix} Uz dva masivna kamena pilona poput potpornja zapadnog ulaznog pročelja, od kojih je južniji u oblikovnoj funkciji slobodnog kontrafora, dok se sjevernijem dijagonalno priljubio element kamenog zvonika kao najvišeg akcenta arhitektonske priče, zapadno pročelje uz dojmljivu strehu rese i vratnice masivnih i visokih ostakljenih drvenih vrata, natkriljenih supraportom s natpisom: "Sve u veću slavu Božju!"

Slika 8. Perspektiva Kapele na Sljemen (Arhiv HAZU)

Stameni, trima pročeljima pretežito zatvoreni korpus, natkriven širokim krovnim ploham u crijepu, dopunjuje aneks volumena malene sakristije, koja u trećinskom dijelu južnog pročelja prostorno uravnotežuje dijagonalno položen volumen zvonika skošenog dovršetka pod crijepom s elegantnom preslicom s dva zvona. Veće zvono od 260 te manje od 82 kg izlivena su u ljevaonici Kvirina Lebiša 1933.-1934. godine. Jednostavnim je arhitektonskim elementima ostvarena dojmljiva prostorna dispozicija trijema i unutrašnjosti s apsidom, čiji polukružni istak uobličuje zatvoreno istočno pročelje, te zvonika, visine 10.00 m koji u namjernom i promišljenom odmaku zaključuje kameni volumen ekspresivne volumetrijske kompozicije. Vanjsko zide kapele i zvonika građeno je lokalnim, s podnožja Medvednice vađenim, grubo obrađenim živim kamenom s debelim sljubnicama morta od krupnog pijeska, dobivenog od istog kamena, dok stropove grade drvene balvanice.

Slika 9. Kapela na Sljemenu (Paladino, 2018)

Građena kao spomenik tisućitoj godišnjici hrvatskog kraljevstva i tisućutristotoj godišnjici pokrštenja Hrvata koje je hrvatski narod proslavio 1925. godine, interijer kapele je dvama uzdužnim zidovima u cijelosti obilježen freskama s prikazima hrvatske povijesti slikara Mirka Stupice, no svakim je detaljem malenog interijera obilježena djelima velikih hrvatskih umjetnika. Tako je oltar iz bračkog kamena s reljefom izradio kipar Vanja Radauš, Bogorodicu s Djetetom - Gospu od puta, stiliziranu po bizantsko-ravenskoj školi 13. stoljeća, u njegovoj pozadini te kanonske ploče i stalak za misnu knjigu kipar Radoje Hudoklin, a po nacrtima arhitekta Denzlara vratašca svetohraništa u starohrvatskom slogu te brončano raspelo nad njime izradio je kipar Josip Turkalj. Kasetirani strop kapele u slavonskoj hrastovini uključuje 49 polja s bojanim reljefima svetaca i povijesnim grbovima hrvatskih pokrajina i gradova i također je riješen prema zamisli umjetnika Radoja Hudoklina, kao i brončani milostinjar i zidno zvono, urešeni starohrvatskim pletrom, te brončani zidni svijećnjaci oblikovani poput starih uljanica prema zamisli Jurja Denzlara.

Slika 10. Interijer Kapele na Sljemenu (Paladino, 2018)

Pozlaćeni mozaik oltarnog luka s dvanaest anđeoskih glava, dovršen 1974. godine po slikaru Josipu Biffelu, izradio je 1936. godine Ivan Marinković prema nacrtima kipara Radoja Hudoklina i slikara Mirka Stupice, a umjetničku je stavku u prostoru velikim vazama ostvarila i keramičarka Marta Plazzeriano. Majstor mozaika i vitraja Ivan Marinković riješio je i zvjezdasti mozaik u apsidi svetišta, ali i vitraje prozora u svetištu i na pročeljima.^x Josip Biffel autor je i, prema riječima Sene Sekulić-Gvozdanović "šagalovski lepršavog", mozaika u 122 boje koji pokriva čitavu frontu lučnog zida prema lađi. Usljed izrade dviju velikih Stupičinih freski u tehnici "fresco buono" (čista freska), lijevo od oltara "Krist u hrvatskoj povijesti", a

desno "Predaja sljemenske kapelice Majci Božjoj", zazidana su dva izvorna Denzlerova okrugla prozora na pobočjima crkve, danas očuvana kao slijepi otvori s metalnim rešetkama masivnih kamenih pobočja kapele.

Ambijentalno uklopljena gradnja današnje Župne crkve Majke Božje Sljemenske Kraljice Hrvata osmišljena je od lokalnog sljemenskog zelenog kamena, kojim je obloženo i njezino kameno podnožje na uzvisini do koje se pristupa prostim jednokrakim zemljanim stubama s naličijma od drvenih dasaka i ogradom od užadi među drvenim stupićima. Drvom, osiguranim krčenjem uzvisine za gradnju kapele, i kamenom, kao autohtonim građevinskim materijalima koji obilježavaju povijesne hrvatske graditeljske strukture, na volumenom malenom sakralnom ostvarenju dokazale su se neiscrpne mogućnosti suvremenog oblikovanja i krajnje tradicionalnih sadržaja oblikovanih ambijentalno uvjetovanim materijalima.

Slika 11. Kapela na Sljmenu (Paladino, 2018)

Tako ostvarenje izrazitih kulturno-povijesnih, arhitektonskih, graditeljskih i ambijentalnih vrijednosti, Denzlerova Majka Božja Sljemenska Kraljica Hrvata, istodobno predstavlja i jedno od kapitalnih ostvarenja hrvatske moderne arhitekture, od 2005. godine i pojedinačno zaštićeno te uvršteno u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske.

Nesumnjivo nacistirani tekst o Denzlerovoj sjajnoj gradnji smirene kompozicije i elementarnih konstrukcija onaj je arhitektice Sene Sekulić-Gvozdanović, koja je 1987. godine volumenom malenu sljemensku gradnju uvrstila među tri najistaknutija djela iz opusa arhitekta Jurja Denzlera. Pritom je kapelicu sjajno ocijenila autohtonom šumskom kapelom, organski izraslom iz vlastitog tla u kreaciji arhitekture prirodnih zakona i humane poruke. Usporedba čvrstih, zatvorenih zidova s "brlogom" prikladnije bi se, međutim, po pitanju Denzlerove sljemenske ljepotice, mogla smijeniti usporedbom s "utvrdom", kako kapela uistinu i djeluje na svom uzvišenom kamenom postamentu u prirodnom i pošumljenom okolišu.^{xi}

Kameni pristupni piloni promjenjivih presjeka uvlače posjetitelja pod tri stepenice uzdignuti natkriveni trijem sa stropnim podgledom istaknutih drvenih grednika te potom u ugodni interijer, dok s druge strane s višim kamenim zvonikom grade plastičnu kompoziciju glavnog pročelja. Svaki detalj, u kamenu, drvu, metalu ili žbuci do krajnosti je promišljeno

riješen pa malena sakralna gradnja obiluje krasnim rješenjima dovršenih detalja odreda riješenih u skladu s obrtnim pravilima dobrog zanata. Jednaka pažnja posvećena je i mobilijaru i ukrasima u prostoru, odreda rješavanim prema nacrtima Jurja Denzlera, koji je kapelom, a u suradnji s drugim velikim umjetnicima 1930-ih godina i kasnije, ostvario hrvatski *Gesamtkunstwerk* ili cjelovito umjetničko djelo, čija vrijednost s vremenom samo raste.

Prikladnim citatom Tomislava Premerla naposljetku zaključujemo analizu krasne i dojmljive sljemenske kapele: "Denzler nam je na ovom djelu pokazao svoj kreativan odnos prema jednoj po sadržaju tradicionalnoj zadaći koju rješava u modrenom duhu, bez kolebanja između tradicionalne i nove forme. On jednostavno gradi materijalom koji nalazi na samom mjestu, a to su kamen i drvo. Oblik ovdje doslovce izvire iz funkcije i materijala, a detalj produhovljuje stvaralačku misao. Ta je građevina, dakle, ujedinila u svom obliku i funkciju i konstrukciju, pa nam se danas pokazuje kao vrhunsko ostvarenje hrvatske moderne arhitekture."^{xii}

2. ZAKLJUČNO O DVA KAMENOM OBLIKOVANA HRVATSKA SAKRALNA OSTVARENJA

Premda oblikovanja kamenom splitske crkve Gospe od Zdravlja arhitekta Lavoslava Horvata te zagrebačke Kapele Majke Božje Sljemenske Kraljice Hrvata arhitekta Jurja Denzlera nisu pratila stilske smjernice tada vladajuće i internacionalno prihvaćene moderne arhitekture 1930-ih godina, arhitektonska ih kritika i teoretičari arhitekture redovito svrstavaju u sam vrh oblikovanja hrvatske sakralne arhitekture međuratnog razdoblja. Funkcionalnost i snaga arhitektonskih izraza tih modernih gradnji ne blijede ni danas, osam desetljeća od gradnje i premda ne oskudijevaju klasičnim arhitektonskim rječnikom stupa i arhitrava te drva i kamena, mjesto golog betona, te nas oblikovnosti u Hrvatskoj približavaju vremenu koje je težilo vlastitom izražaju moderne arhitekture.

Prihvatanje pojedinih Horvataovih neoklasičnih oblika prvenstveno znači razumijevanje kvalitete inovativnih rješenja njegova klasicističkog idioma. Također, Horvatovo umijeće uklapanja stilova prošlosti u suvremena zdanja valja prihvatiti kao element osobnog izbora, a ne ga tumačiti pukim repliciranjem povijesnog inventara. Sakralnim ostvarenjem na Dobrom s novonastalim crkveno-kazališnim trgom koji se uspješno uklopio u oblikovnu urbanu matricu i zaživio s građanima oplemenjeno je vrijedno gradsko tkivo Splita, a Horvat je tom značajnom izvedbom dokazao svoju projektantsku vrijednost, potkrijepivši tvrdnju arhitekta Drage Iblera da se dobrim arhitektima mogu smatrati samo graditelji koji se u svim situacijama ponašaju jednako valjano. Tako među arhitektae koji su ostvarenjima dokazivali razumijevanje i uvažavanje prošlosti te vremena u kojima su stvarali i koji su arhitektonskim rješenjima tradiciju uspješno mirili s budućnošću danas svakako ubrajamo Lavoslava Horvata i Jurja Denzlera.

Čistoća klasične kompozicije čitljiva je u svim Denzlerovim projektima i ostvarenjima, a sljemenska Kapelica predstavlja vrhunsko ostvarenje kontekstualno i tradicijski obilježene moderne koja je dala snažan pečat cjelokupnom razvoju hrvatske moderne arhitekture. Upravo stoga njegovo stvaralaštvo predstavlja temeljnu kariku u građenju i razvoju naše moderne arhitekture 1920-ih i 1930-ih godina. Kapelica predstavlja i zaključno djelo prve Denzlerove stvaralačke faze, kroz koje je na uvjetovane smjernice naručitelja prema duhu naroda i tradicijskim starohrvatskim sakralnim gradnjama, arhitekt odgovorio na dojmljiv način. Premda ambijentalno oblikovana i prilagođena lokalnim prilikama, autohtonim materijalima i tehnikama gradnje te klimatskim uvjetima, Denzlerova arhitektura upravo snagom suvremene forme nastale interpretiranjem tradicijskih elemenata predstavlja izuzetno djelo naše moderne arhitekture.

Od najranijih projekata gradeći sukladno suvremenim arhitektonskim principima, Denzler i Horvat su se saživljavali s prostorima u koje su uklapali novu arhitekturu, a kada su preuzimali povijesne arhitektonske oblike činili su to znalački i s jasnim ciljevima te prepoznatljivom umješnošću u primjeni i kombiniranju stečenih znanja. Arhitekt koji je često isticao njihov rad bio je i Neven Šegvić, koji im je u kritičkim ili retrospektivnim prikazima

nastajanja i razvoja hrvatske moderne arhitekture dvadesetog stoljeća redovito davao posebno mjesto. Upravo specifičnu regionalnu obilježenost hrvatske međuratne moderne arhitekture Šegvić je prosudio jasnom i neupitnom linijom razvoja suvremene hrvatske arhitekture: „Tek prodorom Drage Iblera uspostavlja se trasirana linija Viktora Kovačića, koja Iblerovim sistematskim nastupom i grupiranjem naprednih arhitektonskih snaga (Zemlja) postiže svoju afirmaciju. Pojedina djela Iblera, Kauzlarića, Albinija, Pičmana, Antolića, Planića, Galića, Horvata, Denzlara, Bauera, Neumanna, Vrkljana, Gomboša, Haberlea, Bona i drugih u periodu između dva rata pokazuju, kako je ova linija ispravno povučena.“^{xiii}

U hrvatskoj su arhitekturi mnogi graditelji na najprirodniji način usvajali moderne zasade, ali su ih istodobno preuobličavali u skladu s autentičnim značajkama vlastitih područja pa ponovno citiramo Nevena Šegvića koji je najkvalitetnije sažeto opisao tadašnje, desetljećima neshvaćeno i podcjenjivano, stanje u našoj arhitekturi:

„Gradilo se u Hrvatskoj po logici zidarsko-arhitektonskog mišljenja, koje operira životnom stvarnošću... zabacujući pritom sve 'stilske' kanone i uzorke kao ishodne točke... Baš ta njena astilska karakteristika, zbog koje ju je naša historija umjetnosti - opterećena u svojim pogledima 'stilskim' kanonima - proglasila zaostalom, a inozemna barbarskom, nama danas izgleda njena najviša vrijednost, jer nam otkriva stvaralačku metodu, koju naše vrijeme akceptira kao najsuvremeniju. Stvaralačka metoda, o kojoj je riječ, ne polazi od uzoraka 'stila', već od prostorne koncepcije, koja se podređuje posebnostima zadatka... Iako je veliki dio arhitektonskih ostvarenja iz ove faze, naročito između dva rata, orijentiran na evropske uzore, nekim je pojedincima uspjelo da afirmiraju naše posebno arhitektonsko stvaralaštvo...“^{xiv}

Danas, naime, ne dvojimo da su se takvi novi regionalizmi, utemeljeni na autohtonom i tradiciji, uspjelo predstavili kao ravnopravni čimbenici arhitekture modernih strujanja 1930-ih godina. Dva odabrana djela vjerojatno najjasnije ukazuju na nepresušne mogućnosti suvremenih arhitektonskih varijacija temeljenim na tradiciji i suvremenosti, kojima je najsnažnije bila obilježena i hrvatska međuratna moderna, no i druga naša kasnija arhitektonska razdoblja.

LITERATURA

1. Crnica, A.: *Naša Gospa od Zdravlja i njezina slava*, Franjevačka Visoka bogoslovija Makarska, Šibenik 1939
2. Gvozdanović V.: *Uz izložbu profesora Jurja Denzlara*, Čovjek i prostor, 1967, 170, str. 6
3. Jakšić, N.: *Arhitektonski opus Jurja Denzlara tridesetih godina dvadesetog stoljeća (disertacija)*, Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2007
4. Jakšić, N.: *Uloga naručitelja u projektima Kapele Majke Božje na Sljemenu obnove Kamenitih vrata arhitekta Jurja Denzlara*, Umjetnost i naručitelji. Zbornik radova znanstvenog skupa "Dani Cvita Fiskovića", 2010, str. 163-172
5. Paladino Z.: *Lavoslav Horvat: Arhitektonsko djelo 1922.-1927. (disertacija)*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2011
6. Paladino Z.: *Lavoslav Horvat. Kontekstualni ambijentalizam i moderna*, Meandar media i HAZU, Zagreb 2013
7. Premerl T.: *Kapelica na Sljemenu - cjelovito djelo moderne umjetnosti*, Život umjetnosti, 1983, 35, str. 56-66
8. Premerl T.: *Četiri vrijedna objekta moderne arhitekture na Medvednici*, Kaj, 1984, 6, str. 90-95
9. Radović Mahečić D.: *Moderna arhitektura u Hrvatskoj 1930-ih*, Institut za povijest umjetnosti i Školska knjiga, Zagreb 2007
10. Sekulić-Gvozdanović S.: *Tri istaknuta djela iz opusa arhitekta Jurja Denzlara*, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 1978, Knjiga VIII Razreda za likovne umjetnosti, str. 7-16

11. Sekulić-Gvozdanović S.: *Kapela na Sljemenu*, Arhitektura, 1987, 200-203, str. 66-67
12. Sekulić-Gvozdanović S.: *Arhitekt Juraj Denzler*, Družba Braća Hrvatskoga Zmaja, Zagreb 2000
13. Šegvić, N.: *Stvaralačke komponente arhitekture FNRJ*, Arhitektura, 1950, 5-6, str. 5-40
14. Šegvić, N.: *Arhitektonska "moderna" u Hrvatskoj*, Republika, 1952, 3, str. 179-185
15. ***: *Odluka žirija o nacrtima za crkvu Gospe od zdravlja na Dobrome*, Novo doba, 1931, 9, str. 6
16. ***: *Ocjena nacrtu novog svetišta*, Čudotvorna Gospa od zdravlja, 1931, 2, str. 14
17. ***: *Nova crkva Gospe od Zdravlja u Splitu*, Novo doba, 1936, 70, str. 6
18. ***: *Nova crkva u Splitu. Svečana posveta Gospe od Zdravlja na Dobrome*, Novo doba, 1937, 92, str. 5
19. ***: *"Sljemenska kapelica" svetište i župa Majke Božje Sljemenske Kraljice Hrvata (deplijan)*, Župni ured isusovaca u Palmotićevoj 31, Zagreb 2007

ⁱ ***: *Odluka žirija o nacrtima za crkvu Gospe od zdravlja na Dobrome*, Novo doba, 1931, 9, str. 6; ***: *Ocjena nacrtu novog svetišta*, Čudotvorna Gospa od zdravlja, 1931, 2, str. 14 i Crnica, A.: *Naša Gospa od Zdravlja i njezina slava*, Franjevačka Visoka bogoslovija Makarska, Šibenik 1939, str. 457

ⁱⁱ Crnica, A.: *Naša Gospa od Zdravlja i njezina slava*, Franjevačka Visoka bogoslovija Makarska, Šibenik 1939, str. 462

ⁱⁱⁱ ***: *Nova crkva Gospe od Zdravlja u Splitu*, Novo doba, 1936, 70, str. 6

^{iv} Crnica, A.: *Naša Gospa od Zdravlja i njezina slava*, Franjevačka Visoka bogoslovija Makarska, Šibenik 1939, str. 571

^v Crnica, A.: *Naša Gospa od Zdravlja i njezina slava*, Franjevačka Visoka bogoslovija Makarska, Šibenik 1939, str. 579

^{vi} ***: *Nova crkva u Splitu. Svečana posveta Gospe od Zdravlja na Dobrome*, Novo doba, 1937, 92, str. 5

^{vii} ***: *"Sljemenska kapelica" svetište i župa Majke Božje Sljemenske Kraljice Hrvata (deplijan)*, Župni ured isusovaca u Palmotićevoj 31, Zagreb 2007

^{viii} Ibid

^{ix} Sekulić-Gvozdanović S.: *Tri istaknuta djela iz opusa arhitekta Jurja Denzlara*, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 1978, Knjiga VIII Razreda za likovne umjetnosti, str. 7-16

^x ***: *"Sljemenska kapelica" svetište i župa Majke Božje Sljemenske Kraljice Hrvata (deplijan)*, Župni ured isusovaca u Palmotićevoj 31, Zagreb 2007

^{xi} Ibid

^{xii} Premerl T.: *Kapelica na Sljemenu - cjelovito djelo moderne umjetnosti*, Život umjetnosti, 1983, 35, str. 61-62

^{xiii} Šegvić, N.: *Stvaralačke komponente arhitekture FNRJ*, Arhitektura, 1950, 5-6, str. 12

^{xiv} Šegvić, N.: *Arhitektonska "moderna" u Hrvatskoj*, Republika, 1952, 3, str. 179-180